

УДК 929:911.3(0:82-94)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2023-19-1>

Мальчикова Д.С.,
доктор географічних наук,
професор кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
esgeogr@ksu.ks.ua
ORCID: 0000-0002-7197-8722

Пилипенко І.О.,
доктор географічних наук,
професор кафедри географії та екології
Херсонський державний університет
pilipenko@ksu.ks.ua
ORCID: 0000-0001-6640-1163

ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР ТОПЧІЄВ: «ГЕОГРАФІЯ» ЖИТТЯ У СПОГАДАХ І ПОДІЯХ

20 жовтня 2023 року ми всі зазнали непоправної втрати. Відійшов у вічність професор Олександр Григорович Топчієв – людина-легенда і епоха української географії, корифей, на працях якого зростали покоління географів.

Людина, що своєю залюбленістю в географію заражала, заряджала і змінювала світ.

Можна багато писати про наукову діяльність професора Олександра Топчієва, але його легендарний науковий і навчально-методичний доробок ми всі тримаємо в руках вже десятки років. Всі, хто знає близько Олександра Григоровича, розуміють: наука і викладання були його життям, але «за лаштунками» було надзвичайно більше – любов до родини і друзів, шана і усебічна підтримка до колег, карколомні повороти долі, тонкий гумор, неймовірна кількість поетичних рядків на всі випадки життя, невтомна енергія і оптимізм – все те, що формувало харизму і неповторні враження від спілкування з ним.

Тому цей матеріал не лише про науковця і Вчителя, а перш за все, про Людину, яка жила і творила на зламі епох, політичних трансформацій, суспільних перетворень, що сформували непересічну долю і унікальну особистість.

Саме тому стаття написана з використанням особистих спогадів незабутнього наукового, професійного, а згодом і родинного спілкування більш ніж 20-тирічної тривалості, а також з використанням матеріалів інтерв'ю Олександра Григоровича у 2016 році з Барвінською Поліною Іванівною, доктором історичних наук, професором кафедри всесвітньої історії Одеського національного університету імені Іллі Мечникова. Ці матеріали, як неформальні сторінки його життя, передав нам Олександр Григорович кілька років тому зі словами: «вони знайдуть свій час і місце».

Олександр Григорович у всіх автобіографічних матеріалах акцентував: «Мое батьківське прізвище Топчій. Я з русифікованого Донбасу, а батьки, люди, як на мене, високої духовності, але невисокої освіти... Ніхто з чотирьох дітей не бідкався над правильним прізвищем. Коли батько йшов на пенсію виявилось, що він Топчій. Зараз міняти прізвище мені пізно, бо багато надрукованого. Єдине, що колись буде табличка і там буде – «Топчієв», а в дужках «Топчій». І на своїх книжках, виданнях, там де біографія, я пишу «Топчієв (Топчій)».

Його метрика теж незвична – вона ще не книжкою, а великим аркушем, де написано місце народження «шахта 7-7 БІС» і дата – 22 липня 1939 року. Насправді це селище шахти, що зараз є містом Антрацит.

В повоєнний час родина Топчієвих трохи переїстилися, під Ровеньки, в селище Михайлівка. Все дитинство і шкільні роки Олександра Григоровича пройшли в цьому промисловому краї з дуже красивою природою.

Батьки професора – прості люди, уродженці Донбасу і тогочасного лихоліття. Їх Олександр Григорович згадує так: «Батько – Топчій Григорій Пилипович, з великої сільської родини, що втратила свого господаря у першу світову війну. Початкова освіта, доросла праця з 10 років. Все життя тягнувся до освіти, уже у дорослому віці одержав свідоцтво про семирічну освіту, а ближче до 50 років мав диплом техніка. У батька була унікальна пам'ять: вільно читав на пам'ять вірші Некрасова, Нікітіна, Сурикова, Кольцова – тих російських поетів, що їх вчили і читали у його часи. Згадую наші гарячі дискусії: батько – за Некрасова, а я, школяр, – за Маяковського з його нетрадиційною ритмікою і дуже нестандартною мовою, і таке «протистояння» тривало довго. Мама моя – Топчій (Новохатченко) Ганна Карпівна – шахтарочка. Теж багатодітна сім'я, часом напівсирітська. Виживала мама і у дитячому будинку. Два класи освіти. Доросла праця з дитинства. Працювала на шахті і мала з часом «високу» шахтарську пенсію. Прожила довге життя – понад 90 років, до останнього жила з книжками, любила читати. Батькове життя було коротшим – лише 70 років.

Головний здобуток моїх батьків – четверо дітей, яких вони змогли підняти, всім нам дали вищу освіту. А ще – трудовий гарт. Наше домашнє життя було дуже напруженим і працюючим: неміряні городи, корови, свині, нескінчені ремонти нашої хати. А ще – наша рідня, безпомічні старі та малі, яких доводилось годувати. Люба бабуся Федора Топчій... Дивно, спогади важкі, а приємні...».

У роки Другої світової війни родині Олександра Григоровича було дуже важко. Хоч він був зовсім маленьким, є спогади про ті часи: «Наш Донбас окупували італійці. Вони були, кажуть, відносно делікатними. Моя мама, моя бабуся розказували, що мене в неповні два роки, бавив італійський офіцер, і я можу рахувати себе колабораціоністом – бо я не пручався і нічого поганого йому не зробив, хоч міг. Спогади... Страшний голод... Я пам'ятаю, як мама на Полтавщині десь виміняла горох, але він був

зіпсований, з червоточинами. І ми його їли... Бабуся моя кидала в окріп, варила, ложкою збирала отих жуків, що спливали, і ми за нього билися. Як бабуся мазала наші пиріжки олією пером... Три курячих пера разом це був такий «помазок». Починаючи з ранньої весни викопували і їли різні корінці і стебла...».

У 1946–1947 повоєнні роки запам'яталися професору загальним голодом, про який не так багато згадують в Україні, як про масштабний голодомор 1930-х, але і в ті часи за свідченням Олександра Григоровича на Донбасі люди вмирили голодною смертю: «Були нелюдські порядки, дикі. Сім'я Родченків, навпроти нас, четверо дітей... Старша сестра – медсестра на війні, батько пропав безвісти. Пам'ятаєте Серпіліна «Живые и мертвые»? Що він казав: «Я не смерті боюсь – мене нельзя пропасть безвести», бо сім'ю розітруть. Так от цю сім'ю розтерли. Мама їхня Родченчиха – ми її так називали, пізньої пори пішла збирати колоски під снігом, і її заарештували, вліпили десятку – це було автоматом: от сьогодні заарештували, а завтра судили... Залишилось четверо дітей. Довго розказувати... Таких сімей було багато. Так що дитинство, з одного боку, пам'ятне, бо воно рідне, своє, з другого боку, тепер уже оглядаєшся і жахаєшся... Це були дуже важкі роки, коли всі виживали, хто як міг. Мабуть, звідси моя скупість. Я не рахую гроші, я нічого не будував, але якщо я лишаюсь сам, то в магазині купую ту ковбасу, що дешевша. Хвороба...».

Жага до знань у Олександра Григоровича прокинулася з ранніх років, він любив школу, дуже рано почав читати, до чотирьох років. В школу пішов зовсім грамотним, тому в першому класі його і виганяли, і виключали, бо не було чого робити в школі. Олександр Григорович розповідає: «Директор школи – Палій, я його пам'ятаю, я був у третьому класі, допитувався, чи правда, що я прочитав «Війну і мир». Правда. Він питав – я відповідав і так далі. Половину я не розумів... Добре згадую, що я в дитячі роки прочитав Тарле «1812 рік». Автора не запам'ятав, а книжку згадав за картинками. Я прізвища не міг згадати, а картинки під целофаном запам'ятав. А чому така література? Та не було чого читати. Тобто все, що книжка або шмат газети, все читалось і вривалось у пам'ять. Згадую, нічого читати – батько приносить пісенник «100 народних пісень».

Зліва російською: «Утро красит нежным цветом стены древнего Кремля, просыпается с рассветом вся советская земля. Холодок бежит за ворот...» і так далі. справа українською: «Золотить проміння ранку стіни древнього Кремля, оживає на світанку вся радянська земля...» У мене дитяча пам'ять була, напевно, дуже хороша. Я все це пам'ятаю».

На жаль, у містечку, де зростав Олександр Григорович, бібліотеки не було. Час від часу, батько, правдами і неправдами, десь знаходив книжку і приносив додому. Деякі книжки маленький Сашко читав усю ніч, бо було мало часу і потрібно було повертати. Мабуть, гіпертрофована любов до книжок позначилась на всій долі професора і привела його в науку.

У 1956-му році Олександр Григорович закінчив школу із срібною медаллю і вибрав для вступу Львів, Львівський університет. Чому Львів? Це він коментує так: «До того я ніде не був. Я не був в Ворошиловграді, жодного разу. Я нічого не бачив, крім моєї «малої землі». Я зачитувався Гайдаром – «Дальние страны». Коли я вибирав Львів, думав, що це дуже далеко. Це вийшло, порівняно з Донбасом, майже за границя. Коли я вибирав, я про це не думав. Потім я зрозумів. Коли їхав у Львів, дорога була така: до Луганська, Луганськ-Харків, Харків-Львів. Дві доби дорога. Я не спав, вікно, вікно. Треба все бачити. Це я пам'ятаю. У Львові я поступав на механіко-математичний факультет, але в останній день... переніс заяву на географію. Думаю, що оте, що я хотів все бачити, спрацювало. А там у географів реклама, картинки, маршрути практик. Здається, я не помилюся, бо математики творче життя закінчують рано, а в географії воно розмазане, але не міряне за віком».

Перші враження від університетського життя були у Олександра Григоровича дуже пам'ятні і непересічні: «Зрозумійте, я вперше побував у церкві. Позаду Донбас, безцерковний, де все конфесійне – придалене і непопулярне. Я вперше побачив, що домашньої ковбаси може бути 20 сортів. У нас дома, у мами, дуже гарна господиня, сорт ковбаси один. Вже набагато пізніше я зрозумів: оце Україна, оце Львів, оце ми. Тут райцентри – картинки з костьолами, з ратушами, з храмами. Вже і ми, «східняки», навчилися будувати. І ми вже котеджно непогано будемо, і тут, і на Донбасі,

і скрізь, а в ті часи – там вже вміли, а ми ще не вміли. Дуже велика різниця. Скажімо так, цивілізаційна. Тоді я її не сприймав так, з наукової точки зору, але різницю гостро відчував. Що ще? Дуже там гарна музична культура. А в мене за спиною акордеон і баян. Я, навіть, трохи заробляв з університетським хором як акомпаніатор, і так далі... Так от, для музики там була дуже гарна ситуація. І у нас непогано співали, але у нас треба це шукати, а там – масово».

Університет і навчання закарбувалися в пам'яті професора назавжди: дуже сильна бібліотека, прекрасні практики, чудові викладачі. В університеті Олександр Григорович був «круглий відмінник», тому не випадково саме він отримав після закінчення географічного факультету запит на роботу – Держплан України, відділ нової техніки, де почав працювати у 1961 році.

Цей рік професор визнавав своєрідною точкою біфуркації у житті. Саме в цьому році у Львівському університеті, який офіційно відзначав своє 300-річчя, зусиллями професорів Івана Миколайовича Гоголева та Каленика Івановича Геренчука була організована проблемна лабораторія якісної оцінки земель. У 1962 р. така ж лабораторія була заснована на географічному факультеті Московського університету. Це були перші паростки надзвичайно важливої і масштабної проблеми кадастрової оцінки земель. Географи буди першими серед тих, хто підняв це питання з ідеологічного небуття. Радянський Союз лишався єдиною країною в світі, де державний земельний кадастр був фактично заборонений: кадастр земельний – буржуазна категорія, не власлива соціалістичному суспільству. Так писали в енциклопедіях і пояснювали, що у капіталістів земля – товар, який продається і купується, а у нас земля – всенародна (??) власність. Пізніше, у 1969 р. було поставлене завдання розробки радянського (??) земельного кадастру. Але реально цю проблему почали вирішувати лише після розпаду СРСР, вже у пострадянському просторі.

У 1963 р. Олександр Григорович поступав до аспірантури, обігнав свого конкурента на 2 бали, але за рішенням вченої ради факультету його зарахували до заочної аспірантури (замість стаціонару). Факультет не хотів руйнувати склад молоді лабораторії якісної оцінки

земель, а він не погодився з таким рішенням і відмовився від аспірантури, виконував дисертаційне дослідження самостійно, працюючи в лабораторії.

Кандидатська дисертація Олександра Топчієва мала назву «Географічні основи земельного кадастру» і була захищена у 1966 р. Професор завжди підкреслював дві важливі обставини. По-перше, дисертація трохи дисидентська, така, що протистойть радянським ідеологемам. По-друге, вона у річищі надзвичайно важливої та актуальної проблеми становлення української державності.

І на завершення цих спогадів він зазначає: «Ще в радянські часи (1969 р.) був організований Державний інститут земельних ресурсів (м. Москва), що мав на меті розроблення земельного кадастру. У системі радянського ВАКу шукали вчених, які б займалися оцінкою земель, і знайшли лише двох кандидатів географічних наук – Топчієва О.Г. та Михайлова Ю.П. (Іркутськ), які розробляли це питання. Були запрошення на престижні посади у новому інституті, які я не прийняв, за що вдячний своїй долі».

Університетське буття у Львові було успішним. Молодий і перспективний кандидат наук став асистентом і доцентом кафедри фізичної географії. Кафедру очолював Каленик Іванович Геренчук, якого Олександр Григорович згадував завжди з особливою повагою і теплом, визнаючи його величезну роль у своєму житті. Також один з пам'ятних львівських вчителів, а згодом колега і друг – професор І.М. Гоголев, який з 1967 р. очолював кафедру ґрунтознавства і географії ґрунтів.

Переїзд до Одеси був непростим рішенням для Олександра Григоровича. Влітку 1969 р. Олександр Григорович одружився. Всі роки нашого знайомства він не забував підкреслювати, що вдячний дружині Валентині Григорівні за хорошу сім'ю, дітей і затишний дім. Але перед молодістю сім'єю постало питання житла. По-друге, з'явилася можливість повернутися до фахової спеціальності – економічна та соціальна географія.

На кафедру економічної географії Одеського університету його запросила завідувачка, доцент Катерина Єлисеївна Повітчання. На цей час після двох передчасних смертей – доцентів О. М. Смирнова та Б.Л. Гуревича, кафедра гостро потребувала поповнення. Цікаво,

що з К.Є. Повітчання вони не були знайомі, і їх «стикували» московські географи. Були розв'язані проблеми житла: для початку дали службове приміщення у господарському дворі на вул. Щепкіна, потім – у Ботанічному саду, а з 1971 р. – квартира в університетському кооперативі, де прожив Олександр Григорович до останніх днів життя.

Перші враження від Одеси були гарні: красиве місто з дуже комунікабельним населенням і непоганим, порівняно зі Львовом, продовольчим забезпеченням. Це був жовтень 1969 р., а надалі ситуація з харчами поступово «вирівнялась» відповідно до тогочасних радянських стандартів.

Ці спогади акцентують не лише брудні методи боротьби за владу в окремому університеті, але й повною мірою ілюструють радянський спосіб життя з постійними і нескінченими репресіями, арештами, запізнілими амністіями. Показово, що всі університети й академії знову й знову пишуть свої історії, і дуже неохоче згадують (чи й зовсім не згадують) лихоліття репресій та їх жертви. Зрозуміло, що обговорювані події – це відлуння традиційного ідеологічного та фізичного радянського терору.

Докторську дисертацію Олександр Григорович писав вже в Одеському університеті. Багато його спогадів – і приємних, і драматичних, пов'язані з захистом докторської дисертації. У 1960-1970-х роках у радянській географії відбувались потужні методологічні трансформації. З'явилась так звана теоретична географія, що певною мірою протистояла традиційним галузевим географічним напрямам і займалась пошуком загальних інтегральних закономірностей розвитку ландшафтної оболонки Землі та їх формалізацій. Нові ідеї поділили географів на два табори: перший сповідував принцип багатьох географій, другий додавав до них і новий напрям, який називали «єдиною географією». Проте у переліку наукових спеціальностей «єдиною» чи «теоретичною» географії не було. Апогеєм такого протистояння стала спроба розмежувати фізичну географію та економічну (суспільну) географію за різними областями знань: першу – до наук природничих, другу – до суспільних. При цьому саме існування географії як такої («єдиної географії») виключалось, оскільки закони

розвитку природи і суспільства якісно різні, і їх не можна «зводити».

Олександр Григорович в свої працях і доповідях наголошував на прогресивності ідей світової географії, яка сповідує норми, що не існує «чистої природи» як такої, і всі природні комплекси слід розглядати як природно-антропогенні чи природно-техногенні, що суспільство потребує розгляду у його взаємодії з природним середовищем. Радянські ж часи боротьби за ідеї єдності географії він згадував так: «Першим сміливцем (а може безумцем) був московський географ Б. Родоман, який у 1973 р. захищав докторську дисертацію з теоретичної географії і мав високу вагу як теоретик географії і в країні, і у світі. Робота була показова провалена. Результати голосування були показовими. Студенти Московського університету відгукнулись на цей «погром» віршами: «На поляны географии опускался злой туман. Правил там Семевский с мафией (проф. Б.Н. Семевский – идеолог размежування географії), был повержен Родоман. На Иудины лобзания мы не станем отвечать: выше уровень дерзания – глубже Каина печать». Лише через 17 років – через сімнадцять довгих років, Родоман буде захищати ту ж саму дисертацію. І у нього я вже буду першим опонентом, бо мені вдалося проскочити раніше».

Другим «шукачем пригод» (говорив про це завжди з гумором) судилося бути Олександру Григоровичу. Його докторська дисертація була підготовлена в Одеському університеті. Показово, що перспективних науковців у цей час до докторантури буквально заганяли, а Олександру Топчієву просто відмовили. Робота називалась «Модели пространственной организации географических комплексов и систем» (російська мова була в той час обов'язковою для наукових робіт) і була присвячена формалізованій класифікації географічних комплексів. Представлялась до захисту у 1978 р. за спеціальністю «економічна географія», а її захист відбувся у Ленінградському університеті на кафедрі економічної географії. На цей час проф. Б. Н. Семевський пішов з життя, а його колеги і учні були ближчими за своїми поглядами до європейської і світової географії. Пам'ятний день захисту докторської дисертації 26 квітня 1979 року Олександр Григорович згадує так: «Ленінград засипаний мокрим снігом, аеропорт

напівзакритий. І я у легкому (напівлітньому, бо кінець квітня) взутті міряю кучугури снігу...».

Загальна напруга в географії щодо дискусії про долю теоретичної географії дещо спала на той час, але протистояння тривало. Головною організацією по дисертації був Іркутський інститут географії Сибіру і Далекого Сходу. Була домовленість про експертизу дисертації з директором інституту акад. В.Б. Сочавою, який був розробником системної концепції в географії. У грудні 1978 р., коли захист уже був оголошений, сталася раптова смерть Сочави. І новий директорат інституту несподівано приготував розгромну рецензію на мою роботу (26 сторінок тексту, 5 підписів і 5 печаток). «Вбивчі» зауваження були такі: 1) нема такої спеціальності, а за змістом робота – еkleктика; 2) у роботі жодного посилання на класиків марксизму та постанови партії, а позначена спеціальність – економічна географія; 3) потрібно підняти кандидатську дисертацію Топчієва, і якщо і там така «зверхність», то зняти з нього і кандидатський ступінь (нагадую тему – «антирадянський» земельний кадастр).

Проте у такій суперскладній ситуації робота була все таки захищена, і Олександр Григорович високою шаною завжди згадував опонентів дисертації, які без вагань підтримали роботу.

Захист докторської дисертації помітно позначився на службовій кар'єрі Олександра Григоровича, він казав: «Мені часто видається, що мої кар'єрні сходинки з'являлися «самі по собі», без моєї активної участі. Розумію, що це не так, і тим не менш вірую у долю та її багато в чому випадкові викрутаси. У 1980 р. за часів ректорства Віктора Сердюка я очолив кафедру, а у 1984 р. став деканом геолого-географічного факультету. У 1985 р. був затверджений проректором університету з наукової роботи. І знову повторююсь: я не шукав цієї посади, здається, вона мене знайшла».

Напередодні буремних подій 1991 р. Олександр Григорович отримав перший досвід роботи в органах місцевого самоврядування. Очолювана ним комісія мала важку, але цікаву назву: комісія по розробленню концепції соціально-економічного розвитку області. І нарешті, вже у незалежній Україні Олександр Топчієв одержав несподівану пропозицію увійти до складу обласної державної адміністрації на посаду першого заступника голови.

Дискутуючи враження від студентства, професор Топчієв завжди підкреслював суперечливий характер процесів у системі освіти і підготовки наукових кадрів: «Моє покоління зросло на книжках, лекціях і конспектах. А сьогодні в світі розгортається новітня наукова революція, яку називають і постіндустріальною, і інформаційною. Відбуваються радикальні трансформації світового господарства і національних економік, різко зростає цінність знань, інформаційних технологій. Надзвичайно швидкими темпами зростає і ускладнюється сфера знань. Докорінно змінюється система освіти і підготовки наукових кадрів. Сучасні студенти читають значно менше, здається мало. Доступний обсяг інформації з Інтернету зростає кількаразово, її якість і достовірність ще недостатня. Як поєднати потоки електронної інформації з реальними можливостями її засвоєння та практичного використання – це надзвичайно складна проблема, зокрема для країн зі слабкою економікою. Як в умовах інформаційного вибуху зберегти високу духовність, людяність, громадські чесноти, етнокультурні цінності?».

На житті університету і викладацькій діяльності безперечно позначалася ситуація в країні і світі. Як найкращі роки особисто для себе Олександр Григорович позначав 1970–1980-ті: «Йдеться про спокійне й розмірене життя університету із слабеньким, але стабільним фінансуванням, відносно хорошими можливостями для студентських практик, експедицій, стажувань, наукових відряджень. З другої половини 1980-х країна увійшла у надзвичайно потужну соціально-економічну кризу, що завершилась розпадом радянської імперії. А наша власна державність, яка спочатку здавалась «дарунком історії», крок за кроком вимагала все більшої напруги і все нових втрат. Порівняння з минулим неминучі і обов'язкові. Але на терезах історії наша державність, наша незалежність. Світовий досвід показує, що такий вибір не існує без напруги, боротьби і, навіть, жертв».

Саме в такому контексті складного внутрішнього вибору Олександр Григорович згадує історію членства у партії КПРС: «Підходить до мене мій шеф, К.І. Геренчук, якого я згадував, це було у 1966-му році, вже після захисту дисертації, і каже: «Александр Григорьевич, Вы не член партии?» – «Нет» – «И я тоже нет. Знаете что,

давайте попробуем, Вы не удивляйтесь, – йому вже багато років було, – для меня это нужно (він зі мною говорив російською мовою, там у Львові), – А Вам... у Вас впереди какое-то будущее и поверьте, что без этой метки это будущее будет обрезано наполовину, например, заведование кафедрой или деканство и так далее. Поэтому, мой Вам совет, давайте шутки ради пройдем эту процедуру вместе». Пройшли. 19 серпня 1991 року – путч у Москві. Ми в обласній раді, я і Михайлик, я його згадував, він теж в президії, він теж голова якоїсь комісії. Дивимося один на одного, мовчимо... Він каже: «Александр Григорьевич, ну что будем делать?». Я йому говорю: «Юрий Николаевич, а что можно делать, ждать». – «Нет, Александр Григорьевич, Вы не правы, нужно сделать хоть какой-то мужской шаг». – «И какой же? – я говорю, – на баррикады туда?» – «Нет, у нас баррикад нет. Давайте напишем заявление о выходе». Бачите, я ніби самостійний, але не дуже. Без вагань я кажу: «Давайте». Іду в партком наш, а це партком як райком. Пишу заяву. На стіл. Заступник секретаря Б.А. Пережняк говорить: «Александр Григорьевич, зачем Вам это заявление? И так все разваливается» – «Нет, – говорю я, – хотел бы, что б было так: я вступал по собственному заявлению и уйти хочу по заявлению, моему, а не в связи с развалом. Пусть будет так». Отак ми і зробили. Ну і потім... Ви знаєте, комуністів було дуже багато. Зрозуміло, що вони були дуже різні. Зрозуміло, що серед них було дуже багато, рахунок на десятки тисяч і більше людей, які прекрасно розуміли ситуацію і писали гарно аналітику, і критикували як могли, і поправляли як могли, і переконували, що ніби нічого зробити не можемо. Що я казав пізніше онукам і колегам: «Радянський Союз розвалили розмови на кухнях». Барикад не було. Це потім, там фрагментик. Ніхто прямо не виступав, не можна, а якщо виступали, то «психушка». Це швидко закінчилось, а воно визрівало і визрівало отам на кухнях. Чому на кухнях? Там менша гарантія, що підслуховують».

Своє творче «географічне» життя Олександр Григорович завжди нерозривно пов'язував із своїми учнями. Він вважав це своїм головним здобутком в Одеському університеті, де пройшла більша і головна частина його життя. На початку 1990-х років, уже в незалежній Україні,

йому вдалося сформувати спеціалізовану вчену раду по захисту докторських і кандидатських дисертацій. На кафедрі економічної та соціальної географії була започаткована аспірантура та докторантура. Підготовлені 8 докторів та понад 20 кандидатів географічних наук. Серед них були аспіранти та докторанти із Вінниці, Мелітополя, Сімферополя, Севастополя, Херсона, а також з Молдови, Китаю, Алжиру, Сирії. В умовах державної незалежності в Україні була започаткована нова спеціальність – державне управління. З 1995 р. в Одесі функціонує регіональний інститут державного управління – філіал Національної академії державного управління, у формуванні якого Олександр Григорович брав участь, в якому читав курси регіональної та міської економіки. За цим напрямом з його участю підготовлені 3 докторських і 5 кандидатських дисертацій.

В інтерв'ю з Поліною Іванівною Олександр Григорович зауважив: «З моїх учнів найбільш успішними вважаю С.П. Сонька, Ю.Б. Молодзон (державне управління), Д.С. Мальчикову, І.О. Пилипенка, В.В. Яворську, а ще алжирця Ахсена Бененеміссі, китайців Гуань Хуа, Лі Туншина, Ван Циншена». Величезна подяка за таку високу оцінку і уклінна шана Вчителю, що надавав змогу долучитися до найкращого досвіду відданості науці, професійно зростати і творити вже разом у численних спільних проектах.

Розвиток суспільно-географічної наукової школи у Херсонському державному

університеті можна по праву вважати заслугою Олександра Григоровича Топчієва і також його успішним проектом. Захист 2-х докторських дисертацій, 4-х кандидатських дисертацій, очолювання наукового комітету 8-ми науково-практичних конференцій «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (2005–2019 рр.), робота у редакційній колегії фахового видання «Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки», спільне видання підручників, навчальних посібників, наукових статей тощо. Все це було визнано спільнотою Херсонського державного університету і в жовтні 2019 році Олександрю Григоровичу за дорученням вченої ради університету було вручено посвідчення і знак «Почесний професор ХДУ» (рис. 1, 2).

Багатим і яскравим був досвід Олександра Григоровича у міжнародній і громадській діяльності. Він був задіяний членством і посадами в Українському географічному товаристві (віце-президент) та Національному комітеті географів України, член двох комісій Міжнародного географічного союзу – морської географії та математичних методів у географії. Приймав участь у багатьох географічних конгресах, міжнародних конференціях і симпозіумах. Як одну з визначальних подій він згадував міжнародну наукову конференцію «Релігія-наука-довкілля: Чорне море у кризі», що проходила восени 1997 р. Вона була організована

Рис. 1. Вручення посвідчення і знаку «Почесний професор ХДУ», Херсон, 5 жовтня 2019 року

Рис. 2. На конференції «Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення» (жовтень 2019 р.. на фото зліва направо – Пилипенко І.О., Мальчикова Д.С., Топчієв О.Г., Руденко Л.Г.)

у формі Чорноморського круїзу на комфортабельному лайнері. Серед її учасників церковні ієрархи – Вселенський Патріарх Варфоломій та Джон Пергамонський (глава англіканської церкви), ієрархи всіх церков причорноморських країн, А. Гор – віце-президент США, океанолог Жак Ів Кусто, наукові делегації багатьох країн, серед них 6 українців. Проблеми екологічного порятунку Чорного моря дискутувались і на судні, а головне – на денних стоянках з участю представників влади і громадськості різних країн: Трабзон-Батумі-Новоросійск-Ялта-Констанца-Варна-Стамбул-Салоніки.

Пам'ятним стало для Олександра Григоровича також стажування у США за програмою Всесвітнього банку з проблем управління береговими зонами, яке тривало у березні-квітні 1994 р. Програма охоплювала лекційні курси, практикуми та екскурсії за протяжним маршрутом: Нью-Йорк – Вашингтон – Фейрфакс – Ролі (Північна Кароліна) – Морхед Сіті – Оушн Айл – Миртл Біч – Болд-хед Айленд – Ріг-лвуд – Новий Орлеан – Пайлот – таун – Батон-Руж – Бостон – Мартаз Вінярд – Кейп Код – Наррагансет – Вашингтон. Результатом стажування стала Національна доповідь з питань інтегрованого (комплексного) управління приморським смугами в Україні, розроблена групою українських і зарубіжних фахівців, яку очолював професор Топчієв.

У різні часи Олександр Григорович читав лекції в Угорщині (Сегедський університет), Польщі (Гданьський університет), у Львівському, Харківському, Тираспольському, Мелітопольському, Волинському, Чернівецькому, Херсонському, Луганському, Таврійському університетах. Найбільш пам'ятним щодо лекційних курсів був для нього тривалий виїзд до Китаю у вересні-жовтні 1990 р. На кафедрі в той час стажувалися і готували докторські дисертації Лі Туншин (Сіань), Гуань Хуа (Пекін) та Ван Циншен (інститут географії Хенань). Топчієва О.Г. запросили прочитати курси лекцій з теоретичної географії у Північно-Західному (Сіань) та Пекінському університетах. Після збройного конфлікту на острові Даманський (1962 р.) наші країни – СРСР і Китай повертались до нормальних взаємин. Незабутніми враженнями ділився Олександр Григорович і від університетів, і від міст, і від людей з їх особливим менталітетом, глибокою історичною пам'яттю, стійкими

традиціями і надзвичайно сильною тягою до знань, до науки.

Озираючись на прожиті літа, Олександр Григорович підсумовує: «Здається, виповнилися мої дитячі та юнацькі мрії – бачити весь світ. Згадайте мій вибір майбутнього фаху: від математики до географії. Хоча слід зазначити, що і математична підготовка у моїй професійній та науковій біографії помітно позначена. Перелік країн, в яких мені довелося бути, перевищує три десятки. Зрозуміло, могло бути й більше. Але для хлопця з Луганщини, який довго мріяв побувати хоча б у своєму Луганську, результат задовільний. І одне з головних побажань – бачити світ і намагатись його зрозуміти у всіх проявах.

Щодо успішності. За моїми мірками доля моя достатньо благополучна. Ті цільові настанови, що виникали у мене на різних етапах мого життя, переважно виконані. Здається, у багатьох випадках мені таланило, або простіше – везло. Були й невдачі, без них аж ніяк. Але, за моїми оцінками, вони не стали значущими і не мали сильного впливу на моє подальше буття. Можливо, я ставив недостатньо високі цілі... Але в цілому, міряючи від Антрациту, мій життєвий шлях хороший. Думаю, що основа мого успіху – допитливість та цікавість. Все своє свідоме життя я тягнувся до знань, до книжок, до милування рідною землею і далекими країнами, до цікавих людей. А ще назву гумор, без якого долати життєві негаразди неможливо».

Всі, хто знав Олександра Григоровича, мабуть можуть додати свої численні спогади, але з нами в пам'яті завжди залишиться надзвичайна людина, наставник, друг, з яким частими були розмови про географічне та глобальне, а іноді – про життєве, здобрене чудовим гумором і поезією. З яким поєднала співпраця у численних творчих проектах.

Олександр Григоровичу, наш дорогий Вчителю, ДЯКУЄМО.

За підтримку, довіру і безцінні моменти спілкування. За Ваш розум, людяність і неймовірний приклад любові до географії. Дякуємо, що знайшли для нас усіх, хто Вас пам'ятає і любить, місце в своєму житті. Нам буде безмежно Вас не вистачати, і ми завжди будемо вдячні за кожну мить, що Ви були поряд.

*З високою шаную і світлою пам'яттю –
учні, друзі, колеги*